

Майстер і Маргарита (стисло)

Михайло Булгаков

...так хто ж, нарешті, ти?

Я — частка тої сили, що одвіку
прагне зла й одвіку ж творить благо.

Гете. "Фауст"

Частина перша

Глава 1

Ніколи не розмовляйте з невідомими

Одного весняного вечора у Москві, на Патріарших ставках, з'явилися два чоловіки: голова правління МАССОЛІТу, редактор товстого журналу Михайло Олександрович Берліоз і поет Іван Миколайович Понирєв, що писав під псевдонімом Бездомний.

Цього травневого вечора стояла невимовна спека, і літератори, вгледівши строкату будочку "Пиво і води", кинулися до неї.

Дивна річ, але у цей спекотний час ніхто не стояв у черзі по "пиво-воду", ніхто не прийшов спочити в тіні лип, — навкруг не було жодної людини...

Ні нарзану, ні пива не було, тому літераторам довелося удовольнитися теплою абрикосовою. Хоч якось утамувавши спрагу, вони присіли на лавочку.

Аж тут сталася нова дивина, яка, втім, стосувалася одного тільки Берліоза: гикавка раптом уляглась, натомість у серце заступив тупий біль, а душу заповнив такий невимовний страх, що голові правління захотілося мерщій бігти з Патріарших світ за очі. Не розуміючи, що могло трапитися, Берліоз вирішив, що то, мабуть, від перевтоми... І тут спекотне повітря почало гуснути і з нього виткався якийсь прозорий чоловік, дуже дивний на вигляд: довгастий, неймовірно худий, вузький у плечах, у картатому куцому піджачку, на голові жокейський картузик, фізіономія — глузлива. "Цього не може бути!.." — подумав Берліоз, аж ні — прозорий був тут і висів у повітрі, погойдуючись вліво-вправо. Жах, що оволодів Берліозом, примусив його заплющити очі, а коли він їх нарешті відкрив, марево розсіялось... строкатий щез і тупий біль у серці відступив...

Літератори повернулись до перерваної бесіди. Вони розмовляли про нову антирелігійну поему Івана Бездомного, в якій автор змалював Ісуса напрочуд живим, схожим на звичайну людину, щоправда наділив його усіма негативними рисами. Головне, що хотів довести Берліоз поетові, те, що Ісуса цього, який би він не був, гарний чи поганий, взагалі не існувало і що всі численні оповіді про нього — звичайнісінький вимисел, міф. Як людина начитана й розумна, Берліоз багато чого цікавого повідомляв Бездомному...

Аж ось на алеї з'явилася перша за цей вечір людина. Усупереч повідомленням, що з'явилися пізніше в газетах, то був високий на зріст чоловік, не кульгавий, років сорока, брюнет, чисто вибритий, на зубах платинові й золоті коронки; одягнений у

дорогий сірий костюм, закордонні сірі туфлі, під колір костюму, сірий берет; під пахвою — трость, один кінець якої мав вигляд голови пуделя. Очі в цього чоловіка були різного кольору: праве — чорне, ліве — зелене. Літератори вирішили, що то був іноземець. Чоловік підійшов до літераторів і звернувся до них із запитанням, чи насправді друзі вважають, що Ісуса не було на світі. Ствердні відповіді Берліоза й Бездомного чомусь звеселили "іноземця". Після цього він розпочав розмову про шість доказів існування Ісуса.

Бездомний рішуче стверджував, що самі люди управляють своїм життям, і тільки вони владні над ним. А незнайomeць заперечував. Нарешті він повідомив про те, що знає долю Берліоза: йому відріже голову російська жінка, комсомолка. Потім ще сказав, що засідання, на яке поспішає увечері Берліоз, не відбудеться, бо Ганнушка вже розлила олію. Наостанок він загадково прошепотів, що вони мають знати: Ісус існував, і доказів цього не треба ніяких. "Усе просто: у білому плащі з кривавим підбоєм..."

Глава 2

Понтій Пілат

"У білому плащі з кривавим підбоєм, човгаючою кавалерійською ходою, рано вранці чотирнадцятого числа весняного місяця нісана у криту колонаду між двома крилами палацу Ірода Великого вийшов прокуратор Іудеї Понтій Пілат". Він страждав від страшного головного болю. У цю мить секретар приніс йому справу Іешуа Га-Ноцрі з Галілеї, якому Синедріон щойно виніс вирок до страти.

Понтій Пілат звелів привести арештованого.

Це був чоловік років двадцяти семи, одягнений у старенький, розірваний блакитний хітон. Прокуратор запитав, чи справді він закликав зруйнувати храм. Арештант відповів, що руйнувати храми нікого не підбивав, "добрі люди" просто не зрозуміли його. Іешуа говорив людям, що незабаром впаде храм старої віри і виникне храм нової — істинної. Пілат запитав у Іешуа, що ж таке істина. І почув у відповідь, що істина в тому, що у прокуратора так болить голова, що він не може зараз слухати нікого, а мріє лише, щоб прийшов собака, єдина істота, до якої почуває прихильність прокуратор. Але муки його зараз скінчаться. І дійсно, біль у ту саму мить відпустив прокуратора.

Пілат зажадав, щоб Іешуа присягнувся життям, яке висить на волосинці, що не підбивав нікого руйнувати храми. На це Іешуа відповів, що не прокуратор підвісив це життя, тому не йому й перерізати цю волосинку. Здавалося, прокуратор вирішив справу Га-Ноцрі, який, на його думку, не мав ніяких злочинних намірів. Але тут секретар подав прокураторові якийсь пергамент. Прочитавши його, Понтій Пілат змінився з лиця.

Прийшовши до тями, прокуратор запитав, чи говорив Іешуа щось про владу великого кесаря. У відповідь Іешуа розповів, як зустрівся з Іудою із Кіріафа, як казав, що кожна влада є насильством над людьми, і прийде час, коли не буде ні влади кесарів, ні будь-якої іншої влади, бо людина прийде у царство істини і справедливості.

Після короткої розмови з Ієшуа Понтій Пілат повідомив, що він затверджує смертний вирок.

Глава 3

Сьомий доказ

Дивний незнайомиць повідомив літераторам, що сам був свідком усього, про що розповідав. Друзі вирішили, що професор божевільний! Берліоз спитав гостя, де той зупинився, і почув у відповідь, що гість має намір оселитися у квартирі Берліоза. А потім весело звернувся до поета із запитанням, чи є диявол. Бездомний вигукнув, що диявола теж немає. Це ще більше звеселило професора. Берліоз сказав, що йому треба зробити один телефонний дзвінок. Професор якось дуже пристрасно попросив повірити хоча б у те, що диявол існує. І додав, що незабаром Берліоз отримає найнадійніший доказ його існування.

Редактор побіг телефонувати. Та ледве він зібрався зробити крок на колію, як несподівано вискочив трамвай. Місце, де стояв Берліоз, було безпечним, але він усе-таки вирішив трохи відступити. Зробивши крок назад, він відчув, як його нога сковзнула, наче по льоду, і Берліоза кинуло на колію. Вожата трамвая смикнула гальма, вагон підскочив і накрив редактора, а на бруківку викинуло круглий темний предмет — це була відрізана голова Берліоза.

Глава 4

Погоня

На Бездомного наче параліч напав, ноги стали неслухняними, слів він не розумів... доки дві жінки, що йшли алеєю, не закричали про Ганнушку, яка розлила олію, тому-то покійний і зісковзнув на колію. Мозок Бездомного зачепився за ці слова. Не виникало сумнівів, що професор заздалегідь знав усі подробиці жахливої смерті Берліоза. Дві думки промайнули у голові поета: перша — професор не божевільний, друга — чи не підстроїв це все сам професор.

Професор зник, а потім з'явився у кінці алеї, разом із регентом та котом, що йшов на задніх лапах та розмовляв людським голосом. Іван відправився до дому № 13, у квартиру № 47, де, як був упевнений літератор, оселився професор. Двері відчинила маленька дівчина, Іван Миколайович кинувся до ванної кімнати, потім у кухню. Побачивши тут іконки та свічки, Бездомний ухопив маленьку іконку, свічечку і чорним ходом вибіг з квартири.

За деякий час він уже стояв на березі Москви. Залишивши свій одяг якомусь бородачеві, Іван стрибнув у воду. Коли ж він вийшов на берег, то побачив, що і речі, і бородач зникли. Його хвилювали дві обставини: перша, що вкрали посвідчення МАССОЛІТу, з яким він ніколи не розлучався, й, друга, чи зможе він у такому вигляді йти вулицями Москви.

Глава 5

Справа була у Грибоєдові

У володіння МАССОЛІТу був переданий старовинний двоповерховий "Дім Грибоєдова". З легкої руки членів МАССОЛІТу його почали називати просто —

"Грибоєдов".

Члени правління вже стомилися чекати на Берліоза, який призначив засідання, а сам усе не з'являвся. Вони телефонували йому, але слухавку ніхто не брав. Врешті вирішили, що голова правління міг би й сам зателефонувати. А у цей час те, що було колись Берліозом, лежало на цинкових столах моргу і, звичайно, не могло нікуди телефонувати.

Рівно о дванадцятій усі посунули до ресторану. Аж раптом пронеслася звістка про смерть Берліоза.

Присутні емоційно обговорювали цю новину, коли на веранді з'явився Іван Бездомний. Він був босий, у смугастих кальсонах, до розірваної толстовки булавкою пришпилена паперова ікона, а в руках він тримав запалену свічку. Поет відразу почав шукати когось. Потім підняв над головою свічку і закричав, звертаючись до літературної братії, що ВІН з'явився, що треба негайно ЙОГО ловити, бо ВІН наробить чимало лихого, що це ВІН убив Мішу Берліоза. На запитання: "Хто — він?", Іван не міг відповісти нічого зрозумілого. За чверть години вражена публіка бачила, як виносили, завернутого, немов ляльку, молодика, який плакав, плювався, намагаючись поцілити в поета Рюхіна, що надав суттєву допомогу в приборканні Івана.

Глава 6

Шизофренія, як і було сказано

Івана доправили до психіатричної лікарні, де доктор довго розпитував, що сталося. Рюхін розповів усю історію. Лише після цього лікар звернувся до Бездомного. Іван Миколайович просив відпустити його, телефонував у міліцію і попросив, щоб прислали п'ять мотоциклетів з кулеметами для затримання іноземного консультанта. Після чого лікар остаточно визначився з діагнозом: шизофренія.

Глава 7

Погана квартира

Степан Богданович Лиходеев, директор театру Вар'єте, страждав від страшного головного болю. Він намагався пригадати вчорашній день, але не зміг. Він займав квартиру № 50, разом із покійним Берліозом. Ця квартира користувалася поганою славою: час від часу з неї зникали люди...

Коли Стьопа розплющив очі, він побачив незнайомця, який повідомив йому, що він прийшов на призначену Стьопою зустріч, і вже годину чекає, доки той прокинеться. Стьопа нічого не міг пригадати. Незнайомець відрекомендувався — професор чорної магії Воланд. Він учора приїхав до Москви, прийшов у Вар'єте і запропонував гастролі, директор підписав з ним контракт і домовився, що Воланд прийде до нього сьогодні обговорити деталі. Кинувшись до телефону, щоб підтвердити або спростувати слова професора, Стьопа побачив дивного кота в коридорі.

Лиходеев гукнув Груню й крикнув, що у квартирі вештається якийсь кіт. Воланд сказав, що це його кіт, і що Груню він відправив до родичів у Воронеж, бо Стьопа давно вже не давав їй відпустки. За мить із дзеркала вийшов хтось маленький, широкоплечий, вогняно — рудий, із рота його стирчало величезне ікло, що спотворювало і без того

потворну фізіономію. Його називали Азazelло. Він звернувся до Воланда — мессір — і попросив дозволу викинути Стюпу до біса з Москви. Спальня попливла, Стюпа вдарився об одвірок головою і подумав, що помирає. Коли Лиходеев знову розплющив очі, то побачив, що сидить на камені на березі моря... Зрозумівши, що знаходиться в Ялті, стиха зітхнув, упав на бік, стукнувся головою об каміння і знепритомнів.

Глава 8

Двобій професора і поета

Іван Миколайович прокинувся після тривалого сну. Він пригадав, що знаходиться у клініці, пригадав загибель Берліоза. Потім на нього чекали ванна, розпитування лікарів і, нарешті, сніданок. Після сніданку до палати завітав лікар, який назвався доктором Стравінським. Доктор ніби радів з усього, що говорили йому і на все відповідав "славно". Він довго розпитував Івана, а на прохання Бездомного відпустити його, запропонував розсудити логічно і перелічив усі дії Івана за вчорашній вечір. Потім професор запитав, куди Іван має намір піти в першу чергу, якщо вийде з клініки. Той відповів, що, звичайно, у міліцію і говоритиме про Понтія Пілата. Професор знову сказав "славно" і наказав персоналу відпустити Бездомного, проте палату залишити за ним, навіть білизну не міняти, бо за дві години він повернеться. На здивування Івана Стравінський пояснив: як тільки той у кальсонах прийде у міліцію і почне розповідати, що зустрів чоловіка, який знав Понтія Пілата, то миттю опиниться тут знову. Потім додав, що Іванові краще залишитись тут і відпочити, а в міліцію можна й написати, необов'язково ж самому бігати і шукати інтуриста.

Глава 9

Витівки Коров'єва

У цій главі йдеться про те, як Никанор Іванович Босий, голова житлового товариства дому № 302-біс на Садовій вулиці, де мешкав покійний Берліоз, прийшовши у квартиру № 50, зустрівся із Коров'євим. Той запропонував Босому грошей за те, щоб він дозволив іноземному артисту Воланду зайняти квартиру.

Коли ж голова повернувся до себе, за ним прийшли двоє, які знайшли у туалеті долари. Босого заарештували.

Глава 10

Вісті з Ялти

Фінансовий директор Вар'єте, Римський, дізнається про те, що Стюпа Лиходеев опинився у Ялті. Він відмовлявся повірити у це, намагався розшукати зниклого, поки не побачив листа за підписом самого директора Лиходеева.

З адміністратором Варенухою трапились дивні речі, в результаті яких він опинився у психіатричній лікарні.

Глава 11

Роздвоєння Івана

Іван Бездомний наче роздвоївся. Один Іван хвилювався і панікував через появу професора, інший, заспокоєний, гадав, що відбувається щось дивне, але нічого страшного у цьому не бачив.

Глава 12

Чорна магія і її викриття

Іноземний артист з'явився у Вар'єте. Фіндиректора надзвичайно вразили супутники артиста: балакучий, довгастих Коров'єв і кіт, який ходив на задніх лапах, пив з графіна воду і витирив вуса.

Конферансьє Жорж Бенгальський оголосив сеанс чорної магії, запевнивши, що найцікавіша частина виступу — повне викриття цієї магії. Воланд почав сеанс з того, що запитав Коров'єва, назвавши його Фаготом, чи змінилося населення Москви. Фагот відповів ствердно. Воланд якийсь час висловлював свою думку про зміни у Москві, потім доручив Фаготу показати якісь прості фокуси. Після цього був влаштований казковий дощ із грошей, які усі люди хапали, відштовхуючи один одного. А потім Фагот влаштував на сцені справжній дамський магазин — і всі дами кинулися вибирати собі одяг.

Коли голова Акустичної комісії театрів Аркадій Аполлонович Семплеяров попросив Фагота викрити свої фокуси, той сказав, що тут немає чого викривати. Натомість викрив самого Семплеярова, повідомивши його дружині, що вчора увечері чоловік був не на засіданні, а в іншій жінки. Піднявся страшний галас, кіт вискочив до рампи і закричав людським голосом, що сеанс закінчено: "Маестро, врїжте марш!" У ту саму мить сцена стала пустою — щезли і маг у кріслі, і Фагот, і кот Бегемот.

Глава 13

Явлення героя

Іван Бездомний познайомився у лікарні з чоловіком, який теж опинився тут через Понтія Пілата. Він назвався Майстром і повідомив поетові свою історію.

Історик за фахом, Майстер ще два роки тому працював у музеї, займався перекладами. Жив він усамітно. Одного разу почав писати роман про Понтія Пілата. Це був "золотий вік" для нього. Але минулої весни трапилась у його житті подія щасливіша за виграш ста тисяч.

Якось на вулиці він зустрів жінку, яка несла у руках жовті квіти. Майстра вразила ніким не бачена самотність у її очах. Вона заговорила першою й запитала, чи подобаються йому її квіти. Він відповів: ні. І сказав, що любить троянди. Тоді вона жбурнула свої квіти у канаву. Кохання вискочило перед ними, "як вискакує вбивця", і вразило їх. Незабаром жінка ця стала його таємною дружиною. Вона приходила До нього кожного дня, і він ще за кілька годин починав її чекати.

Далі Майстер розповів, як писав свій роман, як його повернули у редакції, як він впав у відчай і як його кохана повернула йому віру у власні сили і бажання продовжувати свою справу. Та невдачі переслідували його — і він не хотів, щоб разом із ним у прірву провалювалася його кохана. Утім жінка сказала, що скоро прийде і залишиться з ним назавжди. А потім пішла, сказавши, що не хоче кривдити чоловіка, який не зробив їй нічого поганого. Тож вона не хоче, щоб він думав, що вона просто втекла. Це була їхня остання зустріч. Потім Майстер опинився у цій лікарні.

Глава 14

Слава півню!

У главі розповідається, як фіндиректор Вар'єте Римський зник без сліду.

Глава 15

Сон Никанора Івановича

Никанор Іванович Босий потрапив у клініку, до професора Стравінського. Він поводився так буйно, що довелося зробити укол, після якого він поринув у глибокий сон. Уві сні Никанор Іванович бачив себе у театрі і чомусь кричав, що в нього немає валюти.

"Немає і не треба", — відповів йому спокійний і лагідний жіночий голос. То фельдшериця Параскева Федорівна збудила Босого, щоб зробити новий укол, бо його крики стривожили хворого, який почав шукати Свою голову. Невідомий Майстер, дивлячись на місяць, пригадував свою гірку осінню ніч. Тривога передалася й Бездомному, він прокинувся і заплакав. Але лікар швидко заспокоїв усіх засмучених, скорботних головами, і вони почали засинати.

Глава 16

Страта

Сонце спускалося над Лисою Горою. Стояла неймовірна спека. Поступово натовп почав залишати гору. Залишився лише один чоловік, який сидів з протилежного боку. Він сидів і страждав. Іноді говорив до себе, іноді хапався за ніж, іноді писав на пергаменті, що лежав поруч, на камені. Писав він, що сонце вже сідає, а смерті ще немає, що він, Левій Матвій, благає Господа подарувати Ієшуа смерть. Відчай його посилювався усвідомленням тієї помилки, яку він, Левій Матвій, зробив. Він не повинен був відпускати Ієшуа одного.

Ставало дедалі темніше. Хмара закривала вже половину неба, раптом вдарила блискавка. Кат підніс спис до серця Ієшуа і, сказавши, щоб той славив ігемона, тихо кольнув його в серце. Кров побігла в Ієшуа по животу, голова схилилася на груди. Потім кат таким чином катував Дісмаса і Гестаса. За кілька хвилин і їхні тіла обвисли на мотузках.

Через кілька хвилин Левій Матвій припав до ніг Ієшуа, потім перерізав мотузки, обійняв Ієшуа і звільнив йому руки. Вогке тіло впало на Левія і потягло на землю. Потім Левій перерізав мотузки і звільнив ще два тіла. Через кілька хвилин на вершині залишились лише два тіла і три голих стовпи. Ні Левія, ні тіла Ієшуа у цей час на горі вже не було.

Глава 17

Неспокійний день

У цій главі йдеться про те, що усі працівники Вар'єте дивовижним чином кудись зникли, про те, як слідство час за часом заходило у глухий кут, і про те, як Василя Степановича, бухгалтера театру, заарештували.

Глава 18

Невдачливі візитери

Максиміліан Андрійович Поплавський, дядько покійного Берліоза, отримав

телеграму. Зміст її був такий: "Мене тільки-но зарізало трамваєм на Патріарших. Похорони п'ятницю, третій годині. Приїжджай. Берліоз". Поплавський не даремно вважався одним із найрозумніших людей Києва, але така телеграма спантеличила навіть його. Поплавський вирішив, що це телеграфістка припустилася помилки, проте відразу ж вирушив до Москви. Хоча племінника дружини йому також було шкода.

Невідомо чому, але останнім часом Київ Поплавському не подобався. Більш за все він хотів переїхати до Москви. Телеграма викликала потрясіння — це був момент, впустити який було б гріхом. Та у квартирі № 50 на нього чекали такі дивні речі, що він, не пам'ятаючи себе з переляку, кинувся геть, і вже за кілька хвилин їхав на Київський вокзал.

Жахливі пригоди чекали у цій квартирі і на Андрія Фокича Сокова, буфетника театру Вар'єте. У результаті цих подій він потрапив до професора Кузьміна. Та після його візиту й сам професор опинився у лікарні. Усе це було підстроєно жахливою командою Воланда.

Частина друга

Глава 19

Маргарита

Хто сказав, "що на світі немає справжнього, вірного і вічного кохання?.. За мною, мій читачу, і тільки за мною, і я покажу тобі таке кохання!" — звертається автор до свого читача.

Майстер помилявся, коли говорив Івану, що вона забула його. Цього не могло бути. Тридцятирічна бездітна Маргарита Миколаївна, надзвичайно вродлива й розумна жінка, була дружиною відомого спеціаліста, молодого, вродливого, доброго, чесного, який до того ж дружину обожнював. Вони мешкали у шикарному маєтку. Втім, Маргарита Миколаївна не була щаслива жодного дня... До зустрічі з Майстром. Неможливо передати, що пережила Маргарита, коли вранці, не встигнувши, на щастя, переговорити з чоловіком, бо той не повернувся у призначений термін, прийшла до Майстра і не знайшла його. Вона зробила все, щоб довідатись хоч що-небудь про коханого, але марно.

Того дня Маргарита прокинулася з відчуттям, що сьогодні щось неодмінно має статися. Їй наснився дивний сон, який вона розтлумачила так: або Майстер мертвий і приходив за нею, тоді вона скоро помре, і це добре, бо мука її скінчиться, або він живий і нагадує їй про себе, тоді вони невдовзі побачаться. Маргарита вирішила піти на вулицю, і вже одягала пальто, коли її хатня працівниця, красуня Наташа, почала розповідати про фокуси у театрі. Пізніше, у тролейбусі, Маргарита Миколаївна почула ще одну дивну розповідь — про небіжчика, у якого з гробу викрали голову.

Маргарита приїхала в Олександрівський сад, туди, де вона зустрічалася з Майстром, опустилася на ту саму лаву, де колись сиділа з ним. Жінка подумки благала коханого дати їй хоч яку-небудь звістку про себе або відпустити її, щоб вона могла вільно жити й дихати. Вона навіть подумала, що продала б душу дияволу, аби тільки довідатись, де Майстер! Раптом до неї підсів дивний незнайомець, який назвався

Азазелло. Він запропонував жінці поїхати у гості до іноземця. Він обіцяв, що там вона зможе довідатися про Майстра. Маргарита рішуче погодилася. Азазелло дав їй золоту коробочку з кремом, і велів натертися цим кремом рівно о пів на десяту. О десятій він зателефонує і скаже все, що треба. Потім Азазелло зник, а Маргарита мерщій кинулася з саду.

Глава 20

Крем Азазелло

У призначений час Маргарита відкрила коробочку, яку дав їй Азазелло. Вона намастила лице й тіло кремом — і одразу помолодшала. Але змінилася вона не лише зовні. Жінка відчула себе вільною, вона зрозуміла, що справдилися її вранішні передчуття, що вона назавжди залишає цей особняк, де стільки страждала. Маргарита майже перелетіла у кабінет чоловіка, щоб написати йому записку, в якій сповіщала, що стала відьмою від горя, і просила забути її.

Потім вона скочила на мітлу, що з'явилася після дзвінка Азазелло, і голою вилетіла у вікно.

Глава 21

Політ

"Невидима й вільна"! Маргарита летіла над Москвою. Побачивши дім, де жив Латунський, що згубив її Майстра, жінка влетіла туди і вчинила справжній погром. Потім рушила далі. Дорогою її наздогнала Наташа, яка летіла верхи на якомусь боріві: коли Маргарита відлетіла, Наташа теж намастилася кремом і також стала відьмою. У цей час до кімнати увійшов сусід — Микола Іванович. Пустуючи, Наташа мазнула йому лисину — і Микола Іванович перетворився на борова.

Нарешті Маргарита спустилася на берег річки, у якій із насолодою викупалася. Потім перелетіла на другий берег річки. Там на неї вже чекали і привітали надзвичайно урочисто: із жабиним оркестром і танцями русалок. Якийсь козлоногий постелив на траві шовкове простирadlo і запропонував відпочити. Дізнавшись, що Марго прибула на мітлі, він швидко замовив для неї машину. Машина прибула, за кермом її сидів чорний грак. Маргарита сіла на широке сидіння і знову полетіла у Москву.

Глава 22

При свічках

Машина принесла Маргариту у квартиру № 50. Там її зустріли Коров'єв з Азазелло і провели до Воланда. Коров'єв постійно давав Маргариті вказівки, він повідомив, що Воланд влаштовує бал, і що королевою на цьому балу повинна бути саме вона, Марго. Також він радив їй нічого не боятися. Коли Воланду повідомили про те, що разом із Маргаритою прибули ще двоє, він дав розпорядження, щоб Наташу залишили з Маргаритою, а борова відвели.

Глава 23

Великий бал у сатани

Північ наближалася. Маргарита непевно пам'ятала, як Гелла і Наташа купали її

спочатку у крові, потім у трояндовій олії, як одягали на неї діамантовий вінець, як Коров'єв повісив їй на шию зображення чорного пуделя на ланцюгу, що завдавав їй чимало клопоту, як слухала останні поради пошту Воланда: не пропустити нікого, кожному гостю виказати повагу, за це хазяйку балу чекає винагорода.

Нарешті бал розпочався. Маргарита влетіла у одну залу, потім в іншу і нарешті зупинилася на площадці, до якої вели довгі сходи. Тут їй під ліву руку поставили аметистову колонку, а під праву ногу чорну подушечку з вигнутим золотом пуделем. За кілька секунд до півночі всі приготування до зустрічі гостей закінчили. А ще через кілька хвилин з'явилися перші гості. Подальше Маргарита пам'ятала непевно.

Череда гостей, серед яких були і багатії, і прості люди, і злочинці, і бандити, йшли один за одним. І всіх вона вітала, подаючи руку. Нарешті з'явився сам Воланд. Він випив з чаші, яку йому подав почет. Потім передав чашу Маргариті. Хтось прошепотів, що там вже не кров. Потім жінці здалося, що десь проспівали півні.

Гості перетворилися на прах, вся бальна зала зникла, а залишилась звичайна вітальня вдови ювеліра у квартирі № 50, смужка світла пробивалася зі спальні, до якої Маргарита й увійшла.

Глава 24

Вилучення Майстра

Маргарита, хитаючись, підійшла до столу, біля якого сиділи Коров'єв, Азazelло і кіт, і сперлась на нього. Ніхто не пропонував Маргариті ніякої винагороди. До того ж лише зараз вона відчула, що сидить гола. Коли на плечі їй накинули плащ, вона поспішила попрощатися. Але у цю саму мить Воланд наказав їй сісти і сказав, що її перевіряли, і що саме так і слід поводитися: ніколи ні в кого нічого не просити — самі прийдуть і дадуть все, що треба. Потім Воланд запитав, чого ж Маргарита хоче, у скільки оцінює своє коліно, яке цілували вбивці і шибеники.

Маргарита сказала, що хоче, щоб їй повернули її коханого — Майстра. У ту саму мить у кімнату увірвалися вітер і місячне сяйво, в якому і постав Майстер у своєму лікарняному одязі. Маргарита відразу кинулася до нього. Майстер був дуже ослаблений хворобою і гадав, що усе це галюцинації. Але його швидко привели до тьми якимись ліками. Потім на побажання іти й жити, як раніше, Майстер сказав, що як раніше не буде, бо в його квартирі живе інша людина. Цієї ж миті перешкода була усунена: Алоїзій Могарич перестав існувати, запис з домової книги було здуто, так само й лікарняні документи Майстра: немає паперу — немає й людини. Воланд повідомив Майстру, що його роман принесе ще сюрпризи, але нічого страшного вже не буде. Він витягнув з-під подушки золоту підкову з діамантами і подарував на пам'ять Маргариті.

За годину Майстер уже тихо спав у своїй колишній кімнаті, а Маргарита плакала від пережитого потрясіння. Рукопис роману лежав перед нею.

Глава 25

Як прокуратор намагався врятувати, Іуду із Кіріафа

"Пітьма, що прийшла із Середземного моря, накрила ненависне прокуратору місто

Єршалаїм, бо дивну хмару принесло на кінець дня, чотирнадцятого дня весняного місяця нісана. У цій пітьмі гинуло все: Лиса Гора, храм Єршалаїма, палац Ірода Великого, безокі золоті статуї богів, що простягали до неба свої руки. Хмара спочатку віддавала тільки своє світло, лише інколи пітьму розривав вогонь, але тяжкі удари грому знову заганяли все у пітьму. Потім хлинув дощ, і тоді гроза перетворилася на ураган. На тому самому місці, де ополудні говорили прокуратор і первосвященик, блискавкою зламало кипарис. У цей час під колонами знаходився тільки один чоловік і це був прокуратор".

До прокуратора прийшов Афраній, завідуючий таємною службою. Понтій Пілат довго розпитував його про страту, а саме — про Іешуа Га-Норці. Афраній розповів, що Іешуа повадився досить дивно: він мало говорив, але намагався подивитися в очі кожному й посміхався якоюсь розгубленою посмішкою.

Прокуратор налив вина і випив чашу до самого дна. Потім просив поховати тіла всіх страчених, так, щоб ніхто не знав де, щоб про них більше не було чути. Після цього прокуратор сказав, що в нього виникло передчуття, що Іуда, який отримає гроші за зраду, буде зарізаний сьогодні вночі. Він дав Афранію мішечок з грошима і сказав, що винен йому, бо той дав милостиню, коли в прокуратора не було грошей. Після цього завідуючий таємною службою пішов.

Глава 26

Поховання

Афраній одразу прийнявся до справи, дорученої прокуратором. Він подбав про те, щоб страчених поховали належним чином. Потім переодягнувся у темний поношений хітон і вийшов у місто. Невдовзі його можна було бачити біля великого храму первосвященика. Він знайшов лавку, де торгували килимами, увійшов у двір і мав коротку розмову з жінкою на ім'я Ніза. Подальший його шлях невідомий.

У цей час з іншого провулка міста вийшов Іуда. Він побачив Нізу й гукнув її, адже вони домовилися зустрітися у неї вдома, і просив дозволу супроводжувати її. Ніза не хотіла, щоб їх бачили на вулиці, і запропонувала зайти у маленький дворик і про все домовитися. Вона попросила Іуду трохи зачекати, а потім йти за місто до маслинового маєтку, у Гефсіманію, за Кедрон, де вона чекатиме на нього.

Іуда зробив так, як казала жінка. Але коли він майже дістався призначеного місця, на нього напали троє. Намагаючись врятувати життя, Іуда віддав їм гроші, які отримав за зраду. Та це не врятувало його.

А через деякий час на балконі прокуратора з'явився Афраній.

Він сказав, що просить відставки і суду, бо незважаючи на попередження прокуратора, він не зміг захистити Іуду від смерті, і того зарізали. Потім дістав кошіль і сказав, що на ньому кров Іуди, який отримав за свою зраду тридцять драхм. Удаючи далі, що все, що він говорить, це тільки його припущення, Афраній розповів прокураторові, де і як убили Іуду, як підкинули кошіль у храм первосвященика.

Після цього Афраній розповів про поховання, зауваживши, що тіло Іешуа знайшли схованим у печері.

Прокуратор зажадав побачити Левія Матвія, і коли той прийшов, попросив показати пергамент, який написав Левій, викладаючи думки Іешуа, але майже нічого не зміг розібрати у тім писанні, крім деяких думок, зокрема, що боягузтво — страшний порок. Він віддав пергамент Левію і запропонував йому посаду бібліотекаря у своєму маєтку, де той буде ситий і одягнений. Але Левій відмовився, тому що прокуратор боятиметься його, адже йому нелегко дивитися на Левія, після того як прокуратор убив Іешуа.

Прокуратор запропонував грошей, але той знову відмовився. Потім Левій наблизив своє обличчя до обличчя прокуратора і сказав, що заріже Іуду. На що прокуратор відповів, що Левій не зможе цього зробити, бо він, Пілат, вже зарізав його. Левій дико глянув на прокуратора, подумав і попросив шматок чистого пергаменту.

Глава 27

Кінець квартири № 50

Маргарита дочитала роман і вже спала міцним, спокійним сном.

А до квартири № 50 на Садовій вулиці все приходили й приходили відвідувачі. Справа в тому, що після подій у Вар'єте було заведено судову справу, розслідування якої привело слідчих саме до цієї квартири. Але на той час, коли у двері знову потрапили представники закону, квартира запалала — це почет Воланда поклав край своєму перебуванню у цьому місті.

Глава 28

Останні пригоди Коров'єва і Бегемота

Перед тим як залишити місто остаточно, Коров'єв і Бегемот учинили ще кілька пожеж: на Смоленському ринку та у ресторані дому Грибоедова.

Глава 29

Доля Майстра і Маргарита визначена

На заході сонця на кам'яній терасі одного з найкрасивіших будинків Москви знаходилися двоє: Воланд і Азazelло. Вони дивилися на місто. Щось примусило Воланда повернутися, і він побачив, як із стіни башти вийшов обірваний, вимазаний глиною чоловік у хітоні і саморобних сандалях. Це був Левій Матвій. Левій сказав, що його прислав Іешуа, який прочитав твір Майстра і просить Воланда взяти його з собою і нагородити спокоєм. Воланд запитав, чому ж вони не беруть його із собою, у світло. На що Левій відповів, що Майстер заслужив не світло, а спокій. Воланд сказав, що виконає це прохання. Тоді Левій попросив узяти і ту, що кохала його і стільки вистраждала, у голосі його почулося благання. Воланд вимовив, що без Левія вони ніяк би не здогадалися і відпустив його. Сам Воланд повернувся до Азazelло і наказав усе владнати.

Глава 30

Пора! Пора!

У квартирі Майстра, де він тепер мешкав зі своєю коханою, з'явився Азazelло. Він запропонував закоханим цікаву подорож, а для того, щоб вони не мали сумнівів, показав Майстру пляшку вина, яке пив прокуратор Іудеї. Майстер і Маргарита

погодилися вирушити з Азazelло. Тоді він протягнув їм чарки, пригубивши які, вони враз зблідли й зомліли. Тоді Азazelло налив їм у чарки вина з пляшки і допоміг підвестися. Майстер сказав, що їх отруїли. Але Азazelло заперечив: адже вони можуть відчувати, говорити — то які ж вони мертві? "Невже для того, щоб відчувати себе живим, потрібно неодмінно сидіти у підвалі, мати на собі сорочку й шпитальні кальсони? Це смішно!"

Майстер усе зрозумів. "Великий Воланд! — вигукнула Маргарита, — великий Воланд! Він видумав набагато краще, ніж я. Але тільки роман, роман, — гукала вона Майстру, — роман візьми з собою, куди б ти не летів!" "Не треба, — відповів Майстер, — я пам'ятаю його напам'ять... Я тепер ніколи нічого не забуду".

"Тоді вогонь! — вигукнув Азazelло. — Вогонь, з якого усе почалося і яким ми все закінчуємо"

"Вогонь!" — кричала Маргарита... Хай горить старе нещасливе життя, хай горить страждання...

Після цього Азazelло запросив Майстра з Маргаритою супроводжувати його. Усі троє вийшли крізь вікно — туди, де на них уже чекала трійка чорних коней. За мить коні вже несли Майстра і Маргариту. Вони летіли над містом, яке вже поглинала темрява. Над ними вистрілювали блискавки. Потів почалася злива.

Маргариті вже було знайоме відчуття польоту, Майстру ще ні, і він здивувався, як швидко вони опинилися у того, з ким єдиним Майстер хотів попрощатися. Вони спустилися на галявину неподалік клініки, невидимі й ніким не помічені увійшли до палати Івана. Той лежав нерухомий, як і тоді, коли вперше спостерігав грозу у лікарні...

Побачивши Майстра, він простягнув до нього руки і радісно вимовив: "А, це ви. А я усе чекаю, чекаю на вас. Ось і ви, сусіде". На що Майстер відповів, що сусідом Іванові більше не буде, оскільки прийшов лише попрощатися.

Іван радів, що йому випала нагода ще раз зустрітися з Майстром, і він обіцяв, що віршиків більше писати не буде... що він багато про що думав, багато чого зрозумів. Майстер зрадів і... благословив свого учня писати продовження роману...

Коли Майстер з Маргаритою пішли, Іван запитав у Параскеви Федорівни, що сталося із його сусідом із 118 кімнати. Вагаючись, добра жінка відповіла, що той помер. На це Іван зауважив, що так і думав і що впевнений у тому, що зараз у місті померла ще одна людина — жінка.

Глава 31

На Воробйових горах

Від грози не залишилося й сліду, і через усе місто перекинулася яскрава веселка. На горі виднілися чорні силуети Воланда, Коров'єва і Бегемота, які сиділи на чорних конях і дивилися на ламане сонце, що віддзеркалювалось у тисячах вікон. У повітрі зашуміло — це вилетів Азazelло, у хвості якого летіли Майстер і Маргарита, вони приєдналися до почту Воланда. Якийсь час постояли мовчки, потім Воланд велів прощатися.

Майстер підбіг до прірви і подивився на місто, адже він залишав його тепер

назавжди, а до цього треба звикнути. Бегемот попросив у Воланда дозволу свиснути на прощання. Той зауважив, що це може налякати даму. Але Маргарита й сама просила його про це, бо перед дорогою їй стало сумно, вона навіть боїться, що все може скінчитися сльозами, то нехай розсмішить Бегемот.

Бегемот свиснув. З дерев посипалися сухі гілки, згряя ворон піднялась у небо, на річному пароплавчику у пасажирів знесло кілька капелюхів. Коров'єв зауважив, що свиснуто так собі, середньо, і попросив дозволу теж свиснути. Воланд суворо відповів, щоб тільки без ушкоджень. Коров'єв свиснув. Маргарита свисту не чула, а тільки побачила, як її кінь відлетів сажнів на десять, поруч вирвало старий дуб, а річний пароплавчик з неушкодженими пасажирами викинуло на берег.

Майстра злякав цей свист, і він кинувся до тих, хто чекав на нього. Воланд запитав, чи прощання відбулося. Майстер подивився сміливо в очі Воланду і сказав, що все вже відбулося. Тоді Воланд страшним голосом крикнув: "Пора!" Коні понесли, чорний плащ Воланда накрив усю кавалькаду.

Глава 32

Прощення і вічний притулок

Майстер і Маргарита зустріли світанок. Вона вела його до вічного дому, який йому дарували у нагороду, і говорила, що тепер він заспокоїться, стане мудрим, а прогнати її він уже не зможе. Вона говорила, і Майстру здавалося, що хтось відпускає і його, як він сам відпустив створеного ним героя.

Епілог

У Москві потроху почали забувати про події цієї весни. Слідство у справі Воланда тривало ще якийсь час — були навіть заарештовані люди зі схожими прізвищами. Та врешті справу було закрито. Слідство рішуче спростовувало чутки про нечисту силу, запевняючи, що все це зробила купка гіпнотизерів.

Минуло багато років, але інколи до алеї на Патріарших приходив співробітник Інституту історії та філософії, Іван Миколайович Понирев. Він сідав на лавку — ту саму, на якій колись сидів разом із покійним Верліозом. Він провів якийсь час у лікарні, але його вилікували. Лише інколи навесні, коли буває повний місяць, в нього бувають напади. Дружина ставить йому укол. Після нього Іван спокійно засинає і прокидається зовсім здоровим. До наступної весни.

Коментар

Михайло Булгаков — явище унікальне навіть для багатой на таланти російської літератури XX ст. Перу цього видатного письменника був підвладний увесь простір російськомовної прози у будь-якому прояві: від емігрантської туги "Бігу" і класичної трагедії російської інтелігенції "Днів Турбінних" — до їдкого сарказму "Собачого серця", до абсурдизму "Рокових яєць" і до цього часу не розгаданого до кінця "містичного реалізму" "Майстра і Маргарита".

Відомо шість редакцій найвідомішого і найзагадковішого роману М. Булгакова. Спершу він хотів написати "роман про диявола" — сатиричну фантасмагорію із вставною новелою про Христа і Пілата. Варіанти назв роману були такі: "Чорний маг",

"Копито інженера", "Жонглер із копитом", "Син В(...)", "Гастроль (Воланда)" тощо. У 1931-1932 рр. у роман увійшли образи Майстра і Маргарита, а в 1937—1938 рр. з'явилася остаточна назва — "Майстер і Маргарита".

Цей твір — найзагадковіший роман за всю історію російської літератури ХХ ст., роман, який майже офіційно називають "Євангелієм від Сатани". У ньому порушуються найважливіші моральні й філософські проблеми: свобода і насильство, художник і влада, сенс буття людини, духовна сутність світу, кохання, призначення особистості, вибір її життєвої позиції, злочин і кара тощо. Письменник порушує також проблеми хабарництва, пияцтва, нечесності, неосвіченості, боягузтва, фальші почуттів та багато інших, висміює бажання людей до легкої наживи. Булгаков зумів показати майже всі хвороби тогочасного суспільства і кожної людини, які є і зараз, і, напевне, будуть у майбутньому суспільстві.

Оригінальною є і художня структура роману. У ньому поєднуються реальність і фантастика, комічне і трагічне, історія і сучасність.

Доля роману "Майстер і Маргарита", як і доля більшості інших творів Булгакова, драматична (роман побачив світ тільки 1966 р. в журналі "Москва"), але письменник, "як ніхто, жартував" , і радість буття, всупереч усьому, передається його читачам.